

Tro och vetande om Nyckelpigor

av Peter Wärmling

Epostadress: peter.warmling@comhem.se. Postadress: Fredsgatan 12, 151 34 Södertälje.
All form av lagring (tex scanning) och mångfaldigande av denna artikel (inkl.bilder)
eller delar därav får endast ske efter skriftligt medgivande av författaren.

Populära djur

Att nyckelpigor är populära djur är lätt att förstå. De flesta arter är bjärt färgade, tex i lysande rött eller gult med svarta prickar och visar sig ofta tidigt på våren som en signal om att vintern äntligen är slut. Alldeles särskilt populär är den sjuprickiga nyckelpigan, Jungfru Marie Nyckelpiga (*Coccinella septempunctata* Linnaeus 1758). Populariteten har säkert också att göra med den runda formen. Detta kan vara en nedärvd egenskap hos människor. De flesta tycker tex att hundvalpar är gulligare än vuxna hundar och att blåsippan är gulligare än vitsippan. Valpnosen gör dess huvudform rundare än den vuxna hundens och blåsippans kronblad är avrundade till skillnad från vitsippans.

inte bara den välvilliga inställningen till nyckelpigor som gör nyckelpigenamnet kommersiellt lämpligt, även själva bilden av en nyckelpigelogga är svår att missa. Nyckelpigans skarpa s.k. aposomatiska färger (*1) fungerar ungefär som en stoppskylt i trafiken, färgkombinationen ger en tydlig signal som kräver uppmärksamhet. Ett stort företag som använder nyckelpigeloggor är det engelska manufaktur företaget Woolworths, som f.ö. var först med T-shirten och som nu mest säljer barnkläder. Det presenterar sig numera som the Ladybird Company. Om företaget i stället skulle marknadsföra sig med bilder från när det låg i det nazistockuperade Sudettyskland (*2) med hakkors på

Fig.1 Runda och vassa former. Vilka är gulligast?

Som barn lärde vi oss att tycka om den sjuprickiga nyckelpigan. Vi lät den ofta krypa upp på pekfinger för att se nyckelpigan flyga iväg. Ve den unge som avsiktligt trampade ihjäl en nyckelpiga. Han fick kanske inte bannor av föräldrarna, som sällan såg detaljer i ungarnas lekar, men helt säkert av de andra barnen.

Att nyckelpigor är särskilt populära hos trädgårdsodlare och bönder beror förstås på att både de vuxna nyckelpigorna och dess larver är stora konsumenter av bladlöss, som ju förstör våra rosor och andra prydnadsväxter och även sprider sjukdomar hos nyttoväxter.

Nyckelpigors skapande av positiva associationer har flitigt använts som kommersiella varunamn. Det är

vartenda husvägg så skulle nog inte mammor och pappor besöka företaget så ofta. Ett bokförlag som lärt många engelska barn att läsa heter Ladybird books och det engelska TV-bolaget Channel Four har alla sina bilar, s.k. "bubblor", rödmålade med svarta prickar. I Tyskland säger man Coccinelle om "Bubblan", dvs Volkswagens bäst säljande modell genom tiderna. Vidare finns det Barnabees-restauranger (*3) i England och frågar man barn i Sverige eller var som helst i

*1 = "varningsfärger" i naturen, ofta rött/gult och vart som signalerar giftighet.

*2 Företaget lämnade nazityskland vid ockupationen.

*3 Barnabees; ett vardagligt ord för nyckelpiga i England

nästan hela världen om dom har några nyckelpigebilder så blir svaret säkerligen ”ja”. Dom har stickers, kylskåpsmagneter, radergummin och leksaker i mängd som föreställer dessa älskade djur.

ta är omkring 1,0 mm långa och de största ca 15 mm långa.

Familjen nyckelpigor bildar tillsammans med ett 80-tal andra familjer såsom Fam. Svampbaggar (Fam.Endo-

Fig.2 Nyckelpigedesignade föremål
Foto: Josephine Jedeur-Palmgren

Vad är en nyckelpiga?

Många människor tycker illa om skalbaggar, spindlar och andra småkryp. Om det handlar om att dessa djur kan ha egenskaper som att vara ludna, att ha otrevliga utskott, vara klibbiga eller om det gäller att djuret kanske kan nypas eller stickas eller brännas (*4) är svårt att säga. Ofta beskrivs krypen som ”äckliga”. Orsaken till dessa äckelkänslor eller rädslor ligger sällan på det faktiska planet utan har psykologiska orsaker. I svåra fall talar man om fobier.

Trots att nyckelpigor är en sorts skalbagge, så omfattas den oftast av kärlek även av människor med insektsfobi. Undantagen gäller vid de ovanliga tillfällen då de förekommer i massuppträdanden. Och så finns det några utländska arter som äter gurkor och andra nyttoväxter och dom är förstas inte så populära hos trädgårdsmästare. I Sverige har hittills (år 2009) påträffats 68 olika arter levande utomhus av Familjen Nyckelpigor (Fam.Coccinellidae). I hela världen har hittills drygt 5000 arter beskrivits. De flesta nyckelpigor är runda till formen, äter bladlöss, är bjärt färgade och relativt små. De mins-

mychidae), Fam.Jordlöpare (Fam.Carabidae), Fam. Vivlar (Fam.Curculionidae) den stora gruppen Skalbaggar. Fam.Jordlöpare anses vara en relativt primitiv,dvs ålderdomlig, familj. Långhorningar gäller för att vara en mycket högt stående och således senare i tiden utvecklade familj medan Svampbaggar liksom Nyckelpigor ligger däremellan.

Skalbaggarnas antal i Sverige är f.n. ca 4500 och i världen har hittills beskrivits minst 300 000 olika arter. Skalbaggsgruppen är en ordning, Ordningen Skalbaggar (Coleoptera). Tillsammans med ett 20-tal andra ordningar såsom Fjärilar, (Lepidoptera), Nattsländor (Trichoptera), Steklar (Hymenoptera) bildas klassen Insekter eller Sexfotingar (Klass Insecta / Hexapoda). Tillsammans med bl a klasserna spindeldjur och mångfotingar bildar insekterna den stora provinsen Leddjur, Arthropoda.

Alla leddjuren kännetecknas av att de har ett ”yttre skelett”, ett s.k. exoskelett. Detta består huvudsakligen av s.k.kutikula med inlagrat kitin, en polysackarid. Led-

*4 För övrigt så är det en myt att humlor bränns.Det händer dock att de sticks.Sticket kan uppfattas som brännande hos känsliga personer.

djuren är alltid uppbyggda av segment (=”byggnadselement”), som ofta är sammanförda till tre delar: framkropp, mellankropp och bakkropp. Detta gäller förstås även hos nyckelpigor. Segmenten kan också, som hos spindeldjuren vara sammanväxta till två delar. Då är huvud och mellankropp sammanslagna till en del och bakkroppen utgör den andra. I huden, kutikulan, finns ofta andningshål förbundna med sk trakéer, ”luftrör”, men hos många leddjur, dock inte hos nyckelpigor, sker andningen med gälar. Någon egentlig hjärna kan man inte tala om, men en eller flera ”nervtrådsklumpar”, s.k. ganglion, finns. Från ganglion, ofta placerad ovanför svalget, går en repstegsformad nervstruktur bakåt på buksidan. Detta gäller både nyckelpigans larvstadium och dess vuxenstadium.

Rike:	Djurriket (Animalia)
Provins:	Leddjuren (Arthropoda)
Klass:	Insekter (Insecta)
Ordning:	Skalbaggar (Coleoptera)
Underordning:	Polyphaga
Familjegrupp:	Cucujoidae
Familj:	Nyckelpigor (Coccinellidae)
Släkte:	Coccinella
Art:	septempunctata

Tab.1: Systematisk placering av jungfru Marie Nyckelpiga (*Coccinella septempunctata* Linnaeus).

Nyckelpigornas kulturhistoria

Begreppet kulturentomologi eller etnoentomologi handlar om insekternas betydelse vad gäller textestiska värden och människans samverkan med insekter. Speciellt gäller detta hos naturfolk, deras prydnadsföremål och intag av insekter som föda eller medicin (Albertsen, B.2007).

Nyckelpigornas inflytande på litteratur och språk, musik och konst, religion och medicin har varit av skiftande karaktär. I Sverige har det huvudsakligen handlat om Jungfru Marie Nyckelpiga (*Coccinella septempunctata* L.), nedan kallad ”Mariapigan”, varför denna art avses i denna uppsats om inget annat sägs.

Nyckelpigenamn och myter

Troligtvis har det under hednatiden förekommit en omfattande kult av ”Mariapigan” i Norden och i Tyskland. Visserligen har man ej funnit avbildningar av nyckelpigor i hållristningar, ristningar på benbitar eller motsvarande, men namn som kan kopplas till asagudarna tyder på att nyckelpigekulten är från förkristen tid. Med namn menas här de folkliga namn som förekommer och förekommit i text barnramsor och sånger men som på intet sätt är vetenskapliga (*5).

Namn som Frejhöna, Freyuhöna, Freyafugl och Gullfrigga syftar på asagudinnorna Freja, Frejs syster och Frigga, Odens gemål. Både Freja och Frigga står för fruktbarhet, de är således Valhalls kärleks- och frukthetsgudinnor.

Andra, troligen förkristna, namn på ”Mariapigan” är Gullbagge, Gullhöna, Gullpiga och Gullpytta liksom ”Nyckelpiga”, medan medeltida namn är Jesu Vallflicka, Jungfru Marie Nyckelpiga, Jungfru Maria Nyckelpiga och Marie Nyckelpiga. Gullhöna var det vanligaste namnet i början av 1900-talet (Nord.Fam.1914) utom i vissa delar av Norrland där Gullfrigga och Gullmaria dominerade. I Skåne används och har använts namnen Åkerhöna, Agerhöna och Hagelhöna ((Sjögren, B.1987 och Backman, L.1947), men det är svårt att bedöma dessa namns ålder. August Strindberg, som intresserade sig en hel del för nyckelpigor, hade den uppfattningen att Gullbagge var ett av de äldsta namnen på den sjuprickiga nyckelpigan. Han menade att detta namn förekom mest i de östra delarna av Sverige där vädertydor av nyckelpigor var vanliga. Hur vädret skulle bli var ju en fråga för asagudarna. Strindbergs uppfattningar om detta namn och om hur andra nyckelpigenamn och nyckelpigeramsor skall tolkas är dock omstritt.

Med namnet ”nyckelpiga” menar entomologen alla arter som hör till familjen Coccinellidae. Vardagligt används ordet endast för de arter som har en skarp färgteckning, dvs svarta prickar på röd eller gul bakgrund och röda eller gula prickar på svart bakgrund. Dessa utgör ungefär hälften av arterna i familjen Coccinellidae.

August Strindberg ansåg att nyckelpigan var ett mycket högt stående djur. Detta visade den i sitt förhållande till människan. Det påstås att en ekoxe en gång försökte nypa tag i Strindbergs promenadkäpp när han spatserade omkring på Djurgården. Detta betraktade Strindberg som att den försökte försvara sig mot en människa. Ett sådant beteende, att försvara sig mot en människa, fick Strindberg att anse att dummare djur knappast fanns. Mycket klokare ansåg han däremot knäpparen vara som först lade sig på rygg och spelade död innan den for iväg med ett knäpp. Men allra klokast bland

*5 De vetenskapliga namnen består alltid av ett släktnamn och ett artnamn, båda på latin, helst följt av ett sk auktorsnamn, dvs namnet på den förste som beskrev arten.

Fig.3. Strindberg och ekoxen

insekterna ansåg han nyckelpigan vara, för den flydde helt enkelt iväg från människan så fort den kunde!

Att "Mariapigan" kopplas samman med fruktbarhet och nycklar kan förklaras med att när den långa hårda vintern äntligen var över och det var dags för vårens ankomst, så var "Mariapigan" ett av de första djuren att visa sig. Det heter att "nyckelpigan öppnar sommaren" redan på vårfrudagen, då vipan kommit (Landell N.E.1973). Dess lysande röda dräkt talade om att snart kommer bättre tider, snart slår ängens alla blommor (*6) ut och att det snart är dags att fylla lador och förråd med färskt hö, smör och honung. Och då är *Coccinella septempunctata* som en nyckel till våren eller till visthusboden. Kort sagt, som en nyckel till livets återstart.

En annan förklaring till nyckelpigornas koppling till fruktbarhetsgudinnan Freja är att parningsakten kan vara mycket länge, upp till två timmar, i vissa fall mer än dubbelt så länge. Detta gäller i alla fall den tvåprickiga nyckelpigan, *Adalia bipunctata* Linnaeus 1758. En hona kan dessutom bli befruktad ett stort antal gånger av ett antal hanar, samtidigt som hon emellan kopulationstillfällena lägger många ägg. Många nyckelpigor skulle kunna kallas promiskuösa!

Ibland övervintrar nyckelpigor många tillsammans och om dessa då i den förkristna bildfattiga tiden, en tidig vårdag skulle välla fram samtidigt ur tex grästuvor och komma flygande "från himlen", så gav säkert ett sådant massuppträdande en förstärkt signal om att bättre tider var på väg. Den trista gråa fattiga vardagen lystes plötsligt upp av de livliga nyckelpigorna med sin starka röda färg.

Kulten av *Coccinella septempunctata* har säkert också att göra med talet sju, som är ett udda tal och dessutom ett primtal. Detta tal var magiskt redan i det gamla Babylon (Exell, A.W. 1991) och det är lätt att finna exempel på detta även i dag. Den sjuarmade ljusstaken, sjustjärnorna (=Ursa minor), den sjustegiga himmelstrappan, de sju dödssynderna och, modernare; sju års olycka om man dödar en spindel, de sju samurajerna, de sju dvärgarna osv... Denna magiska syn på talet sju från förkristen tid övertogs uppenbarligen av kristendomen och andra religioner och när det gäller dyrkan av Jungfru Maria finns många exempel såsom Marias Sju Smärtor, Marias Sju Fröjder; de sju privilegierna m.fl. Även den runda välvda formen hos nyckelpigan kan ha bidragit till att ge uppfattningen om nyckelpigan som ett mystiskt väsen. Himlavalvet uppfattades tex som välvt även på hednatiden.

När Sverige kristnades på tusentalet var det förstas utslutet att tillåta dyrkan av andra gudar än den enda påbjudna. Men den kristna överheten gick sannolikt inte bryskt fram, då det främst var munkar som skötte införandet av den nya tron på markplanet. Faktum kvarstår emellertid att munkarna tillsammans med överheten bekämpade tron på asagudarna och därmed sammankopplade kulturer, varav nyckelpigekulten var ett exempel. Men även "kulten" av tex växten gulmåra, som kanske ansågs vara "bra att ha i sängen" av afrodisiaka-liknande skäl.

Gulmåran ansågs i Germanien först tillhöra gudinnan Nerthus, Moder-Jord-Gudinnan, men senare Freja. På ett katolskt s.k. koncilium år 734 (Sjögren 1987)

Fig 4. "Vår Fru av de sju smärtorna"
Målad av Philipp Steuder (1700-talet).
Pietà-motiv. Ur N.Rapps samlingar. Stockholm.

*6 = det har nyligen (2007) framkommit att vikingarna troligen planterade prydnadsväxter!

förbjöds 30 gamla germanska hedniska bruk och seder, bl.a. seden att lägga gulmåra i sängen hos barnaföderskor i tron att förlössningen skulle underlättas. Men det gick trögt med att förändra människornas hedniska vanor och sätt att tänka. Folk struntade helt enkelt i förbuden. Kyrkan tvingades att kapitulera och så införlivades i stället många av de hedniska brukerna och sederna i den nya läran kristendomen. Det nygamla uttrycket "if you can't beat them, join them" fick åter gälla! (*7) Gulmåran, *Galium verum* sades nu vara den sänghalm i vilket Jesusbarnet vilat och växten fick nu namnet Jungfru Marie Sänghalm. På engelska Lady's bedstraw. Och *Coccinella septempunctata* kom att benämnas Jungfru Marie Nyckelpiga.

Det var troligen lätt att genomföra och att motivera detta namnbyte på *Coccinella septempunctata*. Från hedniska namn som tillhörande freja och frigga till att tillhöra eller vara en del av Vår Jungfru. Jungfru. Maria hade ofta i medeltida porträttmålningar avbildats iklädd en röd mantel med stjärnor och det var ju hon som hade nycklarna till himlen! Nåväl, vissa "justeringar" behövde göras! Hennes långa mantel var faktiskt lika ofta (eller oftare) målad i blå färg som röd (Backman E.L. 1947) och i Bibeln så är det enligt Matteus: 16:19 "Sancte Per" eller S:t Peter och ingen annan som håller i himmelens nycklar. Men med dåtidens maktutövning från predikostolarna, med bistånd av de fromma munkarna, så behövdes det troligen ingen mer avancerad pedagogik att förmå fotfolket att flytta fokus bort från asa-gudarna.

Mariakulten hade nämligen snabbt vuxit sig stark. Den vita fläcken i vardera sidokanten av halsskölden sades visa jungfrulighet hos henne som var satt att förvalta både himmelens och helvetets nycklar. Det finns visserligen vissa teorier (Exell, A.W. 1991) om att en av de tre nornorna, Nornan Skuld, var den som hade nycklarna till himmelen och att Skuld Nyckelpiga var ett namn på "Mariapigan" innan namnet blev Jungfru Marie Nyckelpiga. Om detta saknas dock belägg.

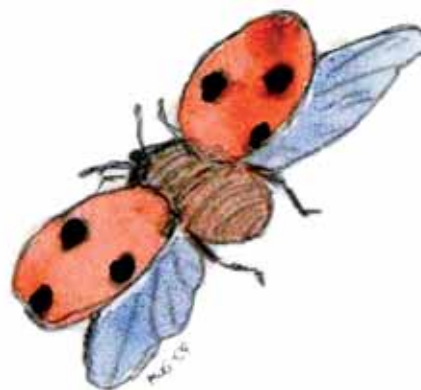
Nyckelpigeramsor

Många nyckelpigeramsor (*8) finns upptecknade om nyckelpigor. Det rör sig då nästan alltid om Jungfru Marie Nyckelpiga (*Coccinella septempunctata* L.) och dess förmåga att tex förutspå väder eller vem som skall bli den käreasta som säger "ja" vid kommande frieri. På Island heter nyckelpigor Mariubjölluættin och eftersom där endast finns en art av varningsfärgade nyckelpigor, den 11-prickiga nyckelpigan, *Coccinella undecimpunctata* L., så är det den som avses i isländska nyckelpigeramsor. På Grönland gäller det dock den tvärbandade nyckelpigan, *Coccinella transversoguttata*, Falderman. Jungfru Marie Nyckelpiga saknas på dessa två öar.

Mest välkänt bland barnen är att ta en nyckelpiga i handen och att låta den krypa upp på pekfingerspetsen samtidigt som man rabblar en ramsa, tex: "Flyg Marie nyckelpiga, så blir det fint vär, fult vär, fint vär, fult vär".. (från Sydsverige). Från sydöstra Blekinge finns antecknat :

Jomfru Maria
nöcklaspia
fly, fly
(Backman, E.L.1947)

I Hyltén-Cavallius version från Varendbygden i Småland ljöd ramsan: "Marie Nyckelpiga, flyg, flyg, flyg! I morgon blir det vackert väder". I en senare uppteckning från Småland heter det "Gullpytta, gullpytta flyg. I morgon blir det vackert väder!" I Stockholmstrakten, där författaren tillbringade sin barndom på 1950-talet, sades helt enkelt: "Flyg flyg i morgon blir det vackert väder". Och flög den inte så skulle det inte bli vackert väder.

Det finns ett stort antal varianter av nyckelpigeramsor upptecknade från hela Sverige och Svensk-Finland. August Strindberg intresserade sig, som tidigare nämnts, en hel del för nyckelpigor. Han nedtecknade många nyckelpigeramsor och kartlade många nyckelpigenamn från olika provinser i Sverige. Strindberg kallade nyckelpigeramsorna för "nyckelpigeläsningar" och originalmanuskripten finns bevarade på Kungliga Biblioteket i Stockholm (*9)

*7 = ung.: "kan man inte besegra fienden så kan man förena sig med den, dvs införliva eller låta sig införlivas. Denna princip anses ha varit nödvändig att tillämpa för att tex hålla ihop det stora Romarriket.

*8 = I England säger man endast "nursery rhymes"

*9 = Förutom dessa anteckningar finns Herman Geigers noteringar från 1930-talet om nyckelpigeramsor bevarade på Upsala Landsmålsarkiv.

Vilken ålder dessa ramsor har är svårt att veta. Men det är mycket möjligt att många härrör sig ända från hednatiden. De flesta har tydligt magiska inslag då ramsorna ibland tillskriver nyckelpigan förmågan att kunna förutspå, eventuellt påverka, vem fästmannen eller kärestan skall bli. Man talar om orakelramsor när nyckelpigan anses avslöja hemligheter som endast gudarna känner till och vädertydor när det kommande vädret skall avslöjas av nyckelpigan. Många nyckelpigeläsningar vädjar till nyckelpigans förmåga att snabbt ta till vingarna

Från Stockholm antecknade Strindberg följande två ramsor::

Maria Nyckelpiga!
Flyg öster, flyg väster,
Flyg norr, flyg söder
Flyg hem till dina bröder
så får du nya kläder

Maria Nyckelpiga!
Flyg öster, flyg väster,
Flyg norr, flyg söder
Flyg hem till dina ungar
och giv dem mat och kläder

Fig.4 Barn med nyckelpiga på pekfingeret
Foto: Joel Ekstrand

Från Uppland antecknar Strindberg följande hoppfulla ramsa:

Jungfru Maria
Flyg öster, flyg väster,
Flyg söder, flyg norr
Flyg bort där min käresta bor

Ett exempel på en nyckelpigeramsa från Örträsk i Lappland, där nyckelpigan, som i föregående vers, är ett orakeldjur lyder:

Gulltypp gulltypp
Flyg öst, flyg väst
Flyg norr, flyg sør
Flyg dit min fästman är

Dystrare var man i Estland där man frågade var man skulle dö, varpå nyckelpigan gav svaret genom flygriktningen! Ännu otäckare är en variant från Tyskland där man frågar hur länge till man får leva. Det antal år man sedan hinner räkna innan insekten tar till flykten anses vara den återstående livslängden.

Från Estland, Nuckö, kommer denna ramsa (flygvingarna kan vara blåskimrande i viss belysning):

Maria Nyckelpiga, visa din blåa kjol
Annars dröper jag dig

Mer optimistiska tankar speglas i följande nyckelpigeläsning från Basse-Bretagne i Frankrike:

Guds ko, jag beder dig,
Hjälp mig över stängslet.
För mig till paradiset.
Jag ber dig därom, dag och natt.

En annan typ av nyckelpigeramsor är där det gäller att varna:

Maria nyckelpiga flyg hem till ditt land
dina barn är i fara, hela huset står i brand.

Ofta så förekommer det att huset står i brand, kanske kommerdetta sig av den röda täckvingefärgen som associerats med eld. Sådana ramsor är typisk för Skandinavien.

Typiska svenska nyckelpigeläsningar börjar vanligen med ett anrop – en invokation – där skalbaggen får lystra till namnet Jungfru Marie Nyckelpiga, Gullhöna eller motsvarande. Därpå följer en manande text som uppmanrar insekten att flyga i olika väderstreck eller eventuellt ända till upp till gud. Den som

sjunger nyckelpigeläsningen tycks förtrogen både med skalbaggens hemvist och härkomst. De flesta nyckelpigeläsningarna anses ha sjungits fram. Den tredje eller sista delen i nyckelpigesången är befallningen eller bönen. Även om formuleringen är ödmjuk måste texten kunna tydas. I tex Agnetorps socken i Västergötland mässade man i en långsam rytmisk ton:

Gullhöna, gullhöna,
Flyg upp till Gud!
Bed, att det blir
vackert väder i morgon

Här bad man alltså inte bara utan beställde fram vackert väder. Önskemål om bra väder kan ibland vara livsviktigt för bonden men det förekommer även romantiska önskemål och önskemål av lyx-karaktär. Det sistnämnda gäller mer övriga Europa. Möjligt är att småflickor tex i England skapat egna ramsor. Önskemålen kan gälla en vacker klänning, en baby, en fästman, datum för giftemål och bröd, ost, honung.

En ramsa från Tyskland som saknar de vanliga nonsensrimmen och därför är otypisk lyder:

Marienwürmchen, setze dich
Auf meine Hand, auf meine Hand,
Ich tu dir nichts zuleide
Es soll dir nichts zuleid geschehn
Will nur deine bunten Flügel sehn,
Bunte Flügel, meine Freude

Marienwürmchen, fliege weg
Dein Hauschen brennt, die Kinder schrein
So sehre, wie so sehre
Die böse Spinne spinnt sie ein
Marienwürmchen, flieg hinein
Deine Kinder schreien sehr

Marienwürmchen, fliege hin
Zu Nachbars Kind, zu Nachbars Kind
Sie tun dir nichts zuleide!
Es soll dir da kein Leid geschehn
Sie wollen deine bunten Flügel sehn
Und grüss sie alle beide

Marienwürmchen betyder ordagrant: ”Jungfru Marias lilla mask”, men här avses givetvis inte ”daggmask”. (*10) . Fritt översatt av förf.:

Marias lilla gullunge, sitt ner
På min hand, på min hand
Jag vill inte skada dig
Inget ont skall hända dig
Jag vill bara se dina brokiga vingar
Färgglada vingar, min vän

Marias lilla gullunge, flyg bort
Ditt hus brinner, dina barn skriker
Så sorgligt, så sorgligt
Den onda spindeln spinner sitt nät
Marias lilla gullunge, flyg iväg
Dina barn är ledsna och gråter

Marias lilla gullunge, flyg bort
Till barnet som bor här bredvid
Hon kommer inte att göra dig illa
Inget illa kommer att hända dig där
Dom vill bara se dina strålande vingar
Och båda skänker dig sina hälsningar

Nedanstående sång av Kompositören Robert Schuman är ett exempel på att den folkliga traditionen med nyckelpigeramsor från förkristen tid har levt vidare och kanske lever vidare än i dag. Sången skrevs år 1849, när Robert och hans familj var på flykt från oroligheter i Dresden. Den ingår i sångsamlingen ”Lieder für die Jugend”. Sången heter ”Maria Nyckelpiga”. Texten är från ”des Knaben Wunderhorn”.

Maria nyckelpiga fin, så sätt dig här på
handen min, jag skall dig inte
skada, nej alls ej skada
Hos mig skall intet ont dig ske, vill blott dina
röda vingar se, dina vingar
röda, glada!

Maria nyckelpiga, fly! Ditt hus är bränt, hör
barnens skrik,
hör dina barn de ropa!
Hör, hör, de ropa! Den hemska spindeln
spinner nät; o nyckelpiga flyg nu dit.
Hjälp dina barn som ropa!

*10 Jämför med gotländskans ”mack” som betyder ”småkryp”

Maria nyckelpiga, flyg till grannens barn,
till grannens barn, det vill jag nu dig råda,
ja, ja dig råda.
Hos dem skall intet ont dig ske;
de vill dina röda vingar se.
Och hälsa dem, de båda.

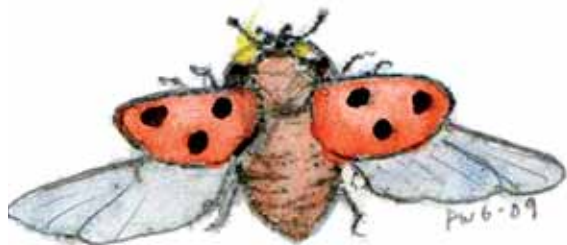
(Högman, C. 2002)

En Ramsa från Norfolk i England är typisk:

Bishie, Bishie, Barnabee
Tell me when my wedding be
If it be tomorrow day
Take your wings and fly away!
Fly to east, fly to west
Fly to him that I love best

(Majerus, M. 1994)

I Norfolk har nyckelpigor länge kallats och kallas fortfarande ibland för Bishie-Barnabees. Möjligt är att vikingarna hade ramsan med sig när de koloniserade området. I denna ramsa skulle nyckelpigan avslöja om brölloppet skulle dröja eller komma snabbt. Flög nyckelpigan snabbt iväg eller tvärtom var saken avgjord. Den riktningen flygturen tog avslöjade åt vilket håll fästmannen eller kärestan bodde. Intressant är att i många engelska nyckelpigeramsor preciserar önskemål om att få mat, och det handlar då ofta om honung, bröd eller ost, dvs mat som fanns på medeltiden. Aldrig tex socker eller kaffe eller andra nutida njutningsmedel.

Dr Arthur Wallis Exell har gjort en livslång studie över nyckelpigeramsor och nyckelpigors vardagliga och dialektala namn i många länder. I boken History of the Ladybirds tar han upp över 300 vardagliga och dialektala namn på nyckelpigor på 55 olika språk. Över en fjärdedel av alla namnen refererar till Jungfru Maria. På engelska heter hon oftast Our Lady och på tyska Marie. Ungefär 50 namn betyder Gud och då avses oftast kristendomens gud, i alla fall i Norden, England, Tyskland och i katolska länder. I Indien avses Guden Indra.

Det vanligaste nyckelpigenamnet på sanskrit och hindi är "Indra Gopa" som betyder "Herden som vaktar Indras kor". I många europeiska länder ingår helgonnamn i

nyckelpigenamnen, tex Sancta Katarina, Sanct John, Sanct Nikolas, Sanct Martin men även Jesus, påven och Himlen.

Ofta kombineras Maria-namnet eller gud med ett djurnamn. Av 250 namn i Exells undersökning så utgör ko: 35 st., skalbagge : 24 st., höna: 15 st., "best": 14 st., kyckling: 11 st. och häst: 5 st. .

Farmakologiprofessorn Louise Backman (1947) beskrev i boken "Jungfru Maria Nyckelpiga" nyckelpigans namn ur ett annat perspektiv än tidigare. Namnet Jungfru Marie Nyckelpiga bör egentligen skrivas Jungfru Mariae Nyckelpiga vilket står för Jungfru Marias Nyckelpiga. "Piga" är ett annat namn för hushållerska och den hushållerska som ansvarar för husets nycklar är förstås "Nyckelpigan". Och denna nyckelpiga anses då tillhöra Jungfru Maria. Därmed är hon en länk mellan människorna och himmelriket. Men med Backmans tolkning så ÄR nyckelpigan Jungfru Maria. Nyckelpigan är i Backmans tankevärld således inte i tjänst hos Jungfru Maria utan det är madonnan själv som är en nyckelpiga. Han skriver namnet konsekvent Jungfru Maria.

Några utländska vardagliga nyckelpigenamn

Nedanstående exempel på några utländska vardagliga nyckelpigenamn påvisar den vanliga kombinationen av Jungfru Maria/ett helgon/och ett djur. Namnen är fritt översatta av författaren.

Engelska:

Ladybird Vår Frus fågel
Ladybug Vår Frus skalbagge

Lady Clock tidigare använt uttryck där barnen räknade prickarna för att se vad klockan var (!)

Tyska:

Frauenkäferchen Vår Frus lilla skalbagge
Marienkäfer Marias skalbagge
Barbutte eventuellt åsyftas den keltiska gudinnan Borbet ev. diminutiv för Barbutte
Babcschen ev. diminutiv för Barbutte
Sonnenkäfer Solbagge
Siebenpunkt Sjuprickig (nyckelpiga)

Franska:

Bête `a Bon Dieu Den Gode Gudens Kreatur
Barbelotte möjligen associerat med den romerska härskaren Barbarossa
Poulo de Saint Jean Sanct Johns höna

Italienska:	
Pola eller Pula	höna
Signora	dam
Spanska:	
Mariquita	Lilla Maria
Estniska	
Käolehm	Gökens ko
Norska:	
Mariahöna	Marias höna
Danska:	
Mariehöna	Marias höna
Finska:	
Leppäpirkko	Heliga Birgittas brud? Ursprunget ej klarlagt
Romani:	
Maristsa	Lilla Jungfru Maria

(Exell, A.W. 1987, Backman, L. 1947, Majerus, M. 1994)

Några annorlunda utländska nyckelpigenamn

På walesiska heter nyckelpigan Buwch Goch Gota vilket vållade Dr Exell stora problem att översätta, då adekvata lexikon saknas. Betydelsen bör dock vara någonting i stil med "kortväxt röd ko". På gaeliska har nyckelpigan det magiska namnet Daolag Dhearg Bhreac, men namnet betyder något så prosaiskt som "liten röd skalbagge med prickar". Märkligt är att Jungfru Maria-namnet aldrig förekommer i de keltiska språken (walesiska, gaeliska, bretonska, cornish, manx m.fl.)

Hos Cherokee-indianerna har man två namn för nyckelpigor. Det ena, A Weh Sa, betyder "varelse som lever nära vatten" och med detta menas jaguaren. Och eftersom detta djur är köttätare och orange/gulröd-färgat med svarta fläckar, så har nyckelpigan fått låna jaguarens namn. Det andra namnet är A Giga U E som betyder (fritt översatt) "Mycket Älskvärd Kvinna". En kvinna som blev kallad så erhöll därmed den högsta titel en kvinna kunde erhålla i Cherokee-stammens styrande råd.

Vid viktigare ceremonier så blev denna kvinna först insmörjd med vit kaolin (*11) och björnfett så att ansiktet blev alldeles vitt, varefter man applicerade 15 svarta fläckar i hennes ansikte med hjälp av blodrot och träkol. Möjligen var det den amerikanska nyckelpigearten 15-prickig ögonfläckad nyckelpiga, *Anatis 15-punctata*, som på detta sätt "tillbeddes". Kopplingen mellan jaguaren-kvinnan-nyckelpigan framgår om man förstår att kvinnan jämförs med jaguaren (Majerus, M.1994). Extra intressant är att Cherokee-spåket anses vara ca 4000 år gammalt och är ett av de äldsta nu levande språken (Majerus, M.1994).

Nästan alltid så står nyckelpigan för lycka eller godhet, men i Verona, Italien, kallas nyckelpigan ibland Djävulens Höna vilket förefaller märkligt. Men det är då inte "Mariapigan" som avses utan en svart art, troligen någon art av släktet *Chilocorus*, *Exochomus* eller svarta former av den tvåprickiga *Adalia bipunctata* L..

Mycket ovanligt är att Jesus förekommer i nyckelpigeramsor. Det finns (Exell, A.W. 1989) endast ett exempel och det är från Sverige: Här förekommer eller har förekommit namnet Jesu Vallflicka. Om det var så att reformationen under Gustav Wasa försökte bromsa Maria-kulten, så skulle detta namn kunna vara ett resultat av detta. Men det senare är ingenting annat än ren spekulering av författaren.

I Thailand förekommer en vanlig bladbagge som är aposomatiskt färgad, ca 20 st.svarta prickar på gul botten, och kan därför anses härma en nyckelpiga, s.k. mimikry (*12). Skalbaggen borde kallas "Sköldpaddsbagge", för kroppsformen är som hos en sköldpadda. Det thailändska namnet **Tao Thong** betyder också "gyllene sköldpadda". Men namnet **Tao Thong** används i Thailand också för nyckelpiga samt för popgruppen The Beatles! Som ju inte stavas The Beetles (*13)! Och i Finland har vi den kända blues-rockgruppen 22-pistepirrkko, som är det finska namnet på 22-prickig nyckelpiga (*Psyllobora vigintiduopunctata* L.). Varför gruppen har valt detta namn är bara dom själva som vet, men på samma sätt som detta gamla bandnumera (2009) anses "kult", så kan man förstå att "nyckelpigekulten" lever vidare än i våra dagar.

Nyckelpigor i övrig litteratur och konst

Nyckelpigor är flitigt använda i främst barnlitteratur som symboler för lycka och godhet. Men sällan som symbolfigurer i romaner eller i seriös bildkonst. De kanske är för tydliga i sin symbolik förknippade som de är med Jungfru Maria. Gör tankexperimentet att Kafka bytt ut kackerlackan mot Jungfru Marie Nyckelpiga i romanen Förvandlingen eller att skräckfilmerna Flugan och Flugan kommer tillbaka har nyckelpigor som huvudrollsinnehavare! Detta har i alla fall förf. svårt att föreställa sig! Spindlar, flugor, kackerlackor och myror gör sig definitivt bättre som monster och motsvarande i film. Men även om nyckelpigor sällan innehar karaktärsroller förekommer dock nyckelpigor

*11 *Kaolin är ett slags fin lera*

*12 *Mimikry innebär tex att en "ofarlig" insekt som tex en blomfluga härmar" en farlig" som tex en geting för att undvika bli bytesdjur åt tex fåglar*

*13 *Beetles betyder skalbagge på engelska. Den berömda popgruppen stavade faktiskt gruppnamnet The Beetles i den allra första början av sin karriär.*

ofta på ett hörn här och var både i animerade filmer, på oljemålningar och i romaner. Som t.ex. i Shakespears Romeo och Julia där Julia blir beskylld för att vara en "ladybird". Här i den ovanliga betydelsen av lössläppthet. Man hade redan på medeltiden kunskaper om vissa nyckelpigors promiskuösa leverne. Detta gäller speciellt den tvåprickiga nyckelpigan, *Adalia bipunctata* L.. Författaren har själv en gång observerat en *A. bipunctata*-population på ett par hundra individer på några rosenbuskar i Göteborg, varav minst hälften kopulerande samtidigt.

Medicinsk folketro och tillämpning

Nyckelpigor har förr i tiden inom folkmedicinen använts mot tandvärk. De flesta källor anger att man krossade dem och gned in nyckelpigemoset kring den onda tanden. Detta är känt från tex Fryksdalen i Värmland (Geiger, H. manus. 1930-talet). Andra källor säger att man i stället samlade upp den gula vätska, som många nyckelpigor utsöndrar i knäveckan när de bli stressade och applicerade denna vätska på det värkande området. Nyckelpigemetoden mot tandvärk sägs ha förekommit ända fram till början av 1900-talet. Och det är mycket troligt att effekten blev den önskade, d.v.s. att det insmörjda området blev bedövat. Amerikanen Jaeger prövade två gånger att bota sin tandvärk med "nyckelpigemos", båda gångerna med lyckat resultat enligt honom själv (Jaeger, B. 1859).

Det går att finna uppgifter i litteraturen om att effekten skulle kunna bero på innehåll av opiumliknande eller xylocainliknande substanser, men detta är blott spekulationer. Vad man vet är att om man tuggar på en sjuprickig nyckelpiga så smakar det mycket beskt och den huvudsakliga substansen är coccinellin. Den tvåprickiga nyckelpigan, *Adalia bipunctata* L., är också besk liksom tex den amerikanska arten *Hippodamia convergens*. Den tvåprickiga innehåller ämnet adalin och *Hippodamia*-nyckelpigan hippodamin. Dessa tre ämnen är alla ett slags organiska molekyler som alla innehåller kväve. De ingår i den kemiska gruppen av ämnen som heter alkaloider och de är alla mer eller mindre giftiga. Det finns i naturen hundratalet olika alkaloidföreningar (*14) och alkaloider finns i åtskilligt fler nyckelpigearter än de här tre nämnda. Eftersom de flesta (kanske alla) alkaloider är giftiga så är det mycket sannolikt att coccinellin, adalin och hippodamin har biologiska effekter.

Nyckelpigor har också ansetts kunna bota både mässling och kolik (Newell, R.H. 1845), men detta får nog räknas till folktron tills påståendet bevisats. Från Frankrike har rapporterats att folk lade torkade nyckelpigor i små dosor hängande runt halsen för att undgå sjukdomar och den svenske forskaren Herman Geijer rapporterar från Undersåker i Jämtland att näsblod har påstått stillats

genom att man låtit näsblodet droppa ner i en grävd grop i marken, vari man lagt en nyckelpiga (Sjögren, B. 1987). Från Nederluleå menade man att man med nyckelpigors hjälp kunde borttaga fräknar och från Älvsborgs län angives att den första "gullpytta" man träffade på under våren skulle gnidas sönder i handen. Om ett sjukt kreatur luktade på handen skulle det bli friskt. Fler stolligheter (!) fanns tidigare införlivade i den officiella läkekonstlitteraturen. T.ex. skriver på 1800-talet stadsläkaren i Konstanz J.N.Sauter att en tinktur på krossade nyckelpigor kunde borttaga migrän och nervspänningar om man gned in ansiktet med denna vätska. Det går också att i 1800-talets

läkemedelsläroböcker läsa att nyckelpigepreparat kan bota rabies och njursjukdomar och så förstås bota tandvärk. Men det skrivs också i flera böcker att nyckelpigor kan bota potensproblem (Backman, E.L. 1947). Detta senare kan fungera, men författaren avråder bestämt från att prova! För övrigt så kan dåtida läkeboksförfattare ha hämtat informationen från Tyskland och misstagit sig vid översättning från detta språk. På kontinenten och i Sverige har sedan minst etthundra år skalbaggen Spansk fluga, *Lytta vesicatoria* L., använts som potenshöjare.

Skalbaggen har även funnits att köpa på svenska apotek fram till mitten/slutet av 1900-talet (*15). Denna skalbagge har troligtvis den önskade effekten i rätt dos, men är i övrigt mycket giftig. Skalbaggen är släkt med majbaggen (*Meloe violaceus* L.), båda tillhör familjen Oljebaggar. Men ordet majbagge, "maikäfer" har använts och används fortfarande om Jungfru Marie Nyckelpiga i Tyskland. Därav följer att en sammanblandning kan ha skett.

Moderna myter

Barnen sägs tro att antalet prickar berättar om hur gammal en nyckelpiga är. Vuxenvärlden som hör sånt prat av barn är alltid så mån om sanningen att de genast måste berätta för barnen att detta är fel. Författaren tycker att barnen kan få tro på sin prickar-ålder-teori tills de själva kommer på att det inte kan stämma. Så småningom börjar de förstås undra "varför finns det så många tvååringar och sjuåringar och tjugotvåringar

*14 Alkaloider finns tex i örterna bolmört, belladonna och spiklubba.

*15 Författaren köpte omkring 1955 en burk "spansk fluga" på apoteket i Gnesta. Skalbaggarna i burken var inte pulveriserade, vilket de skall vara vid användandet, och gick därför att undersöka. De flesta var helt korrekt *Lytta vesicatoria* men c:a ¼ av innehållet var bladbaggar av arten *Anomala dubia*. Att arterna sammanblandats berodde nog på att bägge är centimeterlånga och grönglänsande.

men inga treåringar och så få tjuogoettåringar?” Vidare så är det många, både barn och vuxna, som tror att nyckelpigor kan växa och bli större. Men om det finns storlekskillnader inom samma art så beror detta antingen på hur mycket mat nyckelpigan fick när den befann sig i larvstadiet, eller också om den var sjuk som larv.

Man måste ju inte alltid berätta den exakta sanningen. De flesta människor inklusive barnen tror ju att nyckelpigor är som änglar. De ser glada ut i sina färgade dräkter, de äter elaka bladlöss och räddar trädgårdens rosor. Och de kan ju användas i biologisk bekämpning så att vi slipper använda en massa hemiska kemikalier. Fast detta gäller förstås inte ”Monsternyckelpigan” (*16), *Harmonia axyridis* (Pallas) . För detta är en utländsk sort som minsann har slagit ut nästan alla nyckelpigor av den ursprungliga nyckelpigefaunan, påstås det, i tex England och Belgien, och när den nu (2008) har kommit hit till Sverige så kommer den att hota våra egna ”snälla” nyckelpigor! Har det hänt där så måste det kunna hända här! Om detta har skrivits om i morgontidningarna och i kvällstidningarna och sagts i Sveriges Radio. En norsk insektsexpert har för övrigt gått ut i massmedia och uppmanat människor att döda varje ”monsternyckelpiga” de får syn på!! Även om man inte var säker på att det var rätt art! Sålunda: även om man av misstag skulle döda så många av en annan nyckelpigegart att denna riskerade utrotning så vore det värt att bli av med monsternyckelpigan!!

Vad är sanning och vad är moderna myter i dessa

frågor? Sanningen är att Jungfru Marie Nyckelpiga är varken jungfru eller helgon och *Harmonia axyridis* är definitivt inget monster. Jungfru Marie Nyckelpiga och många andra nyckelpigor kan, om det blir ont om tex bladlöss, äta upp sina egna barn, barnen kan äta upp sina syskon, mamman kan ha samlag med sin kusin och pappan kan ligga med sin moster.

”Tantnyckelpigor” har dessutom mycket ofta samlag med ”pojkenyckelpigor”. Gruppsex förekommer och mammans barn kan bli befruktade av honom som hon hade samlag med strax före den senaste partnern. Spermier i hennes kropp har då inte hunnit bli odugliga trots nya kopulationer. Det kan vara omöjligt att bestämma faderskapet!

Harmonia axyridis kan, om det vill sig illa, slå ut flera av våra inhemska arter, tex Jungfru Marie Nyckelpiga, men skulle också kunna bli en art som kan leva parallellt med våra inhemska arter. Arten är ju mycket vacker och skulle ju kunna berika vår fauna. Naturen har ju alltid förändrats, alla förändringar av faunasammansättningar behöver inte vara skadliga. Och slutligen så är det faktiska så, att endast ett fåtal lyckade exempel på biologisk bekämpning finns. Av minst 500 olika försök så är det endast en handfull som lyckats! Å andra sidan så har dessa lyckats rejält, tex när nyckelpigan *Rodolia cardinalis* Muls. inplanterades i Kalifornien från Australien vid förra seklets början och som helt klart räddade vinodlingarna från fullständig katastrof.

*16 *Lämpligare svenskt namn är Harlekinnyckelpiga*

Litteraturkällor:

- Albrechtsen, Benedicte.** 2007. Insekter som ikon för moral och överlevnadskonst - ett kulturentomologiskt symbolspråk som håller på att dö ut? *Natur i Norr*, Årgång 26 (2007), häfte 2:109-111
- Backman, E.L.** 1947. Jungfru Maria Nyckelpiga , P.A.Norstedt och Söners Förlag, Stockholm.
- Breitmaier, E.** 2002. Alkaloide. ISBN 35 191 35426
- Excell, A.W.** 1989. The history of the Ladybird: with some diversions on this and that.
- Geiger, Herman.** 1930-talet. Nyckelpigan, manuskript i U.M.L.A. i Uppsala Universitetsbibliotek.
- Hogue, C.** 1987. Cultural entomology, Annual review of entomology 32:181-199.
- Högman, Christina.** Marie och musiken – en berättelse om familjen Schumann, Stockholm, 2002, Rabén och Sjögren. ISBN 91-29-65692-3
- Jaeger, B.** 1859. The Life of North American Insects. New York.
- Landell, N-E.** 1971, Horn troll och Humlebagge
- Landell, N-E.** 1973, Nyckelpigan, Sveriges Natur Nr 4 1973, Sid.191-195, Uddevalla
- Natur i Norr.** Årgång 26, häfte 2:109-111: Insektersom ikon för moral och överlevnadskonst- ett kulturentomologiskt symbolspråk som håller på att dö ut ?.
- Newell, R.H.** 1848: The Zoology of the English Poets, Corrected by the Writings of Modern Naturalis. London
- Nordisk Familjebok** – konversationslexikon och realencyklopedi , Bd.20, 1914
- Pettersson, B.** ,Svanberg, I. och Tunón. H., 2001, Människan och Naturen: Etnobiologi i Sverige , Del 1, Uppsala, Wahlström & Widstrand, Sid.69 och sid 98 : kapitlen: ”Att förutsäga väderleken ”och ”Barkbåtar och Vasspipor”. ISBN 01-46-17787-6
- Sjögren, B.** 1987, Gullhöna Flyg, Insektliv i skog och mark, sid.11-17. Bokförlaget Settern
- Strindberg, A.** 1888: Blomstermålningar och Djurstycken, ur Svenska Folket.